

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Fornminnes-
föreningen

Program och information 2020

*Norrtälje hamn an-
lades på 1880-talet.
I drygt 100 år var
hamnen en central-
punkt i staden, där
man samlades vid olika
evenemang. Idag byggs
bostäder i det som en
gång var Norrtäljebor-
nas "vardagsrum".*

Kallelse till Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförenings årsmöte 24 mars 2020

Årsmötet hålls i Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, tisdagen den 24 mars 2020 kl 19.00. Efter årsmötesförhandlingarna presenterar Carina Hagström Andersson föreningens satsning på en skyltad stig eller vandringsled genom fornlämningsområdet vid Öster Knutby.

”Ryssåret” 2019

Året 2019 gick som sig bör i rysshärjningarnas tecken. Att det var 300 år sedan ryska trupper härjade och brände i Roslagen uppmärksammades på många håll i kommunen.

Fornminnesföreningen genomförde en uppskattad vandring ”i ryssens spår” en ljum kväll i slutet av maj. Förutom ”rysshärjningarna” har föreningen bland annat haft föredrag om resandet förr och hamnen - Norrtäljes nya bostadsområde.

Norrtälje Tidning har, under hösten i en artikelserie, uppmärksammat museernas situation. Roslagsmuseet är ett skal, Norrtälje museum är nedlagt och Pythagoras tvingades avskeda personal och drastiskt minska öppettiderna.

Kommunstyrelsens ordförande uttalade sig i tidningen och sa att han inte såg något egenvärde i att ha ett museum som är öppet året runt. Det är helt riktigt. Ett museums värde ligger i förmågan att bidra till samhällets utveckling genom att främja kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning. Ett museum är enligt definitionen i museilagen en institution som är öppen för allmänheten och som förvärvar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och människans omvärld. Ett öppet museum har alltså inget egenvärde, eller självändamål som kommunalrådet så riktigt påpekar. Det har istället ett stort kulturskapande samhällsvärde. Vi får hoppas att fler av hans kollegor i kommunstyrelsen också inser att det inte finns något ”egenvärde” i öppna museer.

Kanske var det därför som kommunstyrelsen i början av december äntligen fattade beslut om att satsa pengar på en fortsatt restaurering av Gevärsfaktoriet. Låt oss hoppas att arbetet verkligen kommer igång innan pengarna återigen ”fryser inne”. Vilken verksamhet som kommer att finnas i byggnaden är ännu inte helt klart, men vi får lita till de positiva krafter vi trots allt vet finns i kommunen. I det avtal som stiftelsen Roslagsmuseet och kommunen skrev under för ett par år sedan, finns den rent komiskt luddiga pas-

sagen att byggnaden ska fungera som ”en mötesplats för besökare”. I det kan man tolka in allt eller inget.

För den som har glömt turerna kring Roslagsmuseet och Gevärsfaktoriet kan det vara bra med en kort repetition: Fornminnesföreningen köpte Gevärsfaktoriet 1919 och öppnade museum i lokalerna 1922. Museet drevs helt av ideella krafter i nära 50 år. I slutet av 1960-talet ville Fornminnesföreningen att kommunen skulle ta över ansvaret för stadens museiverksamhet, något som kommunen inte var intresserad av. Istället bildades 1972 stiftelsen Roslagsmuseet. Fornminnesföreningen skänkte museisamlingar, byggnader och mark till stiftelsen mot att kommunen skulle bidra med pengar till drift och underhåll. År 2008 var museibygnaden - Gevärsfaktoriet - i dåligt skick och stiftelsen beslöt i samråd med kommunen att stänga museet i tre år för att använda hela bidraget till en genomgripande restaurering av byggnaden.

Året därpå drog kommunen dock in större delen av bidraget med hänvisning till att museet var stängt! Det var först 2017 som man började hitta en lösning på problemet. Kommunen menade nu att man inte kunde bidra med drift och underhåll till en byggnad som man inte disponerade. Trots att det hade varit grunden för överenskommelsen då stiftelsen bildades 1972. Om kommunen fick hyra byggnaden på ett långtidskontrakt skulle det dock vara möjligt för kommunen att investera.

Nu, efter att kommunen hyrt museet i över två år, tycks så äntligen restaureringen komma igång. Det återstår bara att se om det blir en ”mötesplats för besökare” eller något vettigt.

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening arbetar målmedvetet vidare med att försöka påverka kommunen att låta Roslagsmuseet återuppstå i någon form i Gevärsfaktoriet.

Hans Landberg, ordförande

Program 2020

Alla arrangemang sker i samarbete med ABF.

tisdag 24 mars

Årsmöte kl 19.00

Efter årsmötet dricker vi kaffe och lyssnar på Carina Hagström Andersson som berättar om föreningens arbete med en skyltad vandringsled genom fornlämningsområdet vid Öster Knutby.

Plats: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6.

onsdag 29 april

Inte bara ben

Arkeologen och osteologen Ylva Tell Dahl berättar om vad arkeologin kan lära oss om järnålderns Norrtäljebor. Plats och tid: Alf Olssonrummet, Norrtälje stadsbibliotek klockan 18.00.

söndag 17 maj

Bland röjningsrösen och gravar

Vandring med Carina Hagström Andersson i Öster Knutby fornlämningsområde. Promenaden tar cirka en timme och vi samlas vid Trollebo förskola, Knutbyvägen 4, klockan 13.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

torsdag 28 maj

Stadsvandring längs ån

Glömda industrier och miljöer längs Norrtäljes vattenled. Stadsvandring med Hans Landberg. Promenaden tar cirka en timme och vi samlas vid Gallbron klockan 18.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

onsdag 2 september

Norrtälje Tidning bakom fasaden

Helena Gunnarsson berättar om människor, profiler, udda typer och original som verkat bakom kulisserna på Roslagens egen tidning. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, klockan 19.00. Entréavgift.

onsdag 7 oktober

Lilla Torget och bagare Wallin

Eva Landberg berättar om människor och verksamheter kring stadens äldsta torg. Plats och tid: Kafé Smedjan på Pythagoras Industrimuseum, Verkstadsgatan 6, klockan 19.00. Entréavgift.

lördag 31 oktober

Allhelgonadag med vandring på Nya kyrkogården

Eva och Hans Landberg berättar om några f.d. Norrtäljebor. Plats och tid: Samling vid kapellet på Nya kyrkogården klockan 14.00.

tisdag 10 november

Norrtälje då och nu

Hans Landberg berättar och visar med bilder och kartor hur staden har förändrats. Vi jämför gamla vyer med hur det ser ut på samma ställe idag. Plats och tid: Norrtälje stadsbibliotek klockan 18.00.

Norrtälje hamn cirka 1850, teckning i resejournal av Kilian Zoll.

Hamnen

Norrtälje är en hamnstad utan hamn - ett öde som staden delar med många före detta hamnstäder i landet och i världen. Kustsjöfarten kan inte längre konkurrera med långtradare, som tar godset snabbt och enkelt från dörr till dörr. Överallt i Sverige förvandlas gamla kajer till bostadsstråk med oftast exklusiva lägenheter i dyrt och sjönära läge.

Det vi kallar Norrtälje hamn är egentligen en ganska ung företeelse. Den anlades på 1880-talet och hade i stort sett spelat ut sin roll hundra år senare. Den blev på så sätt bara en parentes i stadens historia.

En resenär från det tidiga 1800-talet skrev om Norrtälje att staden låg som en ärtä i botten av en säck. Inloppet från öppna sjön var långt och vindlande. Med dagens syn på transportekonomi är Norrtäljes läge som hamnstad förkastligt. Men en gång var vattenvägarna de enklaste och billigaste transportlederna. Det gällde att föra sitt gods på vattnet så långt det var möjligt.

Norrtälje ligger som en port till Sjuhundraleden, den gamla vattenvägen som ledde från Roslagskusten in till Uppsala och Upplands bondebygd. Då leden med tiden grundade upp tvingades man att överge vattenvägen. Längs många av de vattenleder som ledde in i landet uppstod efter hand små handelsplatser och hamnar just där det inte längre var möjligt att nå längre in i landet med båt.

Var Norrtäljes första hamn låg vet vi inte. Kanske låg den i närheten av prästgården och Gallbron, kanske låg den redan från början i anslutning till det som skulle bli Lilla Torget. Här, ungefär där gamla brandstationen ligger idag, låg hamnen ända fram till mitten av 1800-talet. I äldre beskrivningar kallas åstrandens här för "stadens lastageplats" - platsen där man lastade och lossade gods.

Ån slammade ständigt igen och det krävdes ett idogt arbete med muddring och pålning för att hålla vattenleden öppen. På Henrik Haijs teckning av Norrtälje från 1664 ser man långa pålverk som ska hålla tillbaka massorna av dy och slam från farleden.

Vid början av 1830-talet var det så grunt i hamnen att knappt ens små roddbåtar kunde ta sig fram till "lastageplatsen" nedanför Lilla Torget. Vid den här tiden låg åns mynning mycket längre ut än den gör idag. Ån började ungefär vid sjömacken längst ut i Societetsparken. Härifrån slingrade den sig genom vassruggar

Överst: Staden sedd från Åmundsberget.
Ovan: Ångbåtshamnen vid badhuset.

och dybankar in till "lastageplatsen". Större fartyg fick lov att ankra ute vid Borgmästarholmen och föra iland eller ombord sitt gods från småbåtar.

Rånäs bruk skeppade ut sitt järn via Norrtälje. Det lagrades, i väntan på transport, invid Brännäset. Platsen bakom Samrealskolan kallades ännu in på 1900-talet för Rånäsängen. Järnhanteringen var tung och besvärlig, och därför lät bruket anlägga en väg längs stranden ut till Åmundsberget, berget som låg vid åmynningen. Nu kunde man landvägen föra godset ut till en klippa där fartygen kunde lägga till. Det blev den första hamnen för farkoster större än skötekor och storbåtar.

Brukets järntransporter slet hårt på vägen och 1832 klagar Norrtäljeborna hos stadens magistrat över att vägen till Åmundsberget är så dålig att den nästan är helt oframkomlig. Det skulle dock dröja mer än tio år innan något görs åt vägen.

Första ångbåten

Redan 1838 får Norrtälje reguljär ångbåtsförbindelse med Stockholm och Öregrund. Det är hjulångaren Elida som under några sommarmånader upprätthåller trafiken. Nu skäms Norrtäljeborna över att passage-rarna måste kliva iland på en klippställning och sedan gå nästan en kilometer längs en sönderkörd stig för att komma till staden.

Området som ska bli hamn var ännu på 1860-talet ett deltalandskap av vassruggar och dybankar. Längst till höger ses ett mindre segelfartyg lägga till vid bryggan intill badhuset.

Först 1844 byggs en riktig ångbåtsbrygga. Det sker på privat initiativ av en av stadens köpmän, Oscar Wilhelm Schöldström. Han låter också anlägga en riktig väg från staden ut till bryggan. Bryggan låg där sjömacken ligger idag och den väg som ledde dit ut kallas idag Badstugatan.

Schöldström erbjuder staden att lösa in ångbåtsbryggan och menar att man kan finansiera det hela genom att införa en hamnavgift. Anledningen till att man slutligen byggde ångbåtsbryggan var säkert att man från och med 1844 började lansera Norrtälje som badort. Varma gyttjebad var på modet, och Norrtälje hade en alldeles förträfflig gyttja. Ett badhusbolag bildades där bland andra Schöldström satt i styrelsen, och ett litet badhus byggdes strax intill den nya ångbåtsbryggan.

Redan efter något år insåg man att både bryggan och badhuset var tilltagna i underkant. Vid bryggan rymdes bara ett ångfartyg i taget och det blev med tiden besvärligt. Dessutom låg bryggan, som kallades nya ångbåtshamnen, för långt från själva staden.

Tiden går men inget görs

Ytterligare 20 år förflyter utan att det händer något i hamnfrågan. Vintern 1863 är Schöldströms ångbåtsbrygga i så dåligt skick att den behöver en genomgripande renowing. I staden är man oense om det verkli-

gen är värt att kosta på den gamla bryggan några större reparationer. Bäst vore att bygga en modern ångbåtshamn närmare staden.

I augusti 1863 skriver ett 40-tal av stadens ledande borgare ett gemensamt brev till magistraten där man begär en lösning på hamnfrågan: "Som allmänt klagomål försports över det sätt varpå resande betungas med avgifter för utforsling av sina effekter från den nog långt från staden belägna ångbåtshamnen, och dessutom vid regnväder och synnerligast hösttiden svårighet och obehag möta ej mindre för gående än åkande att färdas den icke stenlagda vägen från societetshuset ned till hamnen, hava undertecknade, i hopp om att nu angivna förhållanden är för en var tillräckligt bekanta, och att en var bör inse det stora gagn staden tillgodonjöte om den komme att erhålla en bättre ångbåtshamn än den nuvarande, vetat föreslå att muddring företages uti ån upp till den så kallade Holmerska bryggan, vilken plats torde vara den mest lämpliga för ångbåtens förläggande."

Den så kallade Holmerska bryggan låg ungefär där s/s Norrtälje ligger idag, och det hade under många årtalats om att muddra och räta ut ån så att ångbåten skulle kunna ta sig ända hit. Det hade hela tiden fallit på att det blev för dyrt. Man hade flera gånger sökt statsanslag för kostnaden, men staten tyckte inte att Norrtäljes handel och industri var av någon särskild

Brännäset sett från den blivande Societetsparken, ca 1860.

nytta för det allmänna. Ville Norrtälje ha en ny hamn så fick man därför bekosta den själv.

Det skulle dröja ytterligare 20 år innan den nya hamnen vid "Holmerska bryggan" började byggas. Under tiden fick man hålla tillgodo med bryggan ute vid Åmundsberget, som upplevdes som både trång och avlägsen.

Sommaren 1880 skrev befälhavarna på ångfartygen Wingåker, Norrtälje och Roslagen ett brev till staden där de klagade på buslivet vid bryggan: "Som på senare åren en massa syslölösa barn bruka infinna sig vid ångfartygens ankomst till staden där de belägra landgångarna och försöka äntra fartyget samt föra oljud, och som flera med staden och dess förhållanden obekanta passagerare klagat över detta oskick, så våga undertecknade härmed delst hemställa, om icke polisbetjäningen skulle kunna infinna sig vid fartygens ankomst för att stävja detta förhållande." Stadsfiskalen Blomberg svarade på brevet med att ställa sig tveksam till att poliskonstaplarna ska behöva avlägsna sig så långt från staden.

Först år 1881 började man arbetena på det vi idag kallar Norrtälje hamn. Problemet var att bara den allra innersta delen av den tilltänkta hamnen tillhörde Norrtälje stad. Den största markbiten tillhörde Bältartorp, som låg i Frötuna socken. År 1884 tog stadsfullmäktige beslut om att ett område längs Bältartorps strand ska föras över till staden. Detta för att "... hamnplatsen

Ångfartyget Wingåker vid ångbåtsbryggan 1866.

därmed skulle kunna tillökas och på samma gång erhålla en mera regulier form ..." Först måste dock Drätselkammaren fråga landskontoret om avstyckningen var möjlig med tanke på förordningen om jordavsöndring och hemmansklyvning. Förordningen skulle hindra att jordbruk styckades upp i så små delar att de inte längre skulle kunna bära sig. Den del som skulle övergå till staden var dock så liten att det inte förelåg någon risk för Bältartorps fortbestånd som jordbruk. Priset för marken som staden tog över beräknades till en årlig avgift om sex kronor, ett skäligt pris som landskontoret fastslog.

Ytterligare ett par markområden från Bältartorp togs mot slutet av 1800-talet i anspråk för den nya hamnen, men först 1903 kunde hela området knytas

Överst: Societetsparken på 1860-talet. Ovan: ett slukhål i kajen där underlaget rasat undan.

till Norrtälje sedan staden betalt en engångsavgift på 200 kronor till Bältartorp.

Dybankar och sopor

Området där den nya ångbåtshamnen skulle anläggas bestod till största delen av vassruggar och dybankar. Man var redan från början klar över att det krävdes stora mängder fyllnadsmassor för att det skulle kunna bli några kajer. De gamla pålverken som sedan urminnes tider hindrat slam och dy att täppa till ån blev hamnens begränsningslinjer. Ett mudderverk skopade upp de lösa bottensedimenten och tippade dem på åstranden nedanför Brännäset. Men det räckte inte till på långa vägar för att det skulle bli fast mark. I annonser i Norrtälje Tidning uppmanades allmänheten att slänga sina sopor i det nya kajområdet. Norrtälje hade därför under flera år förmånen av en centralt belägen soptipp, samtidigt som man fick se det nya hamnområdet växa fram.

Snart började folk trampa upp en genväg ut mot Bältartorp och Gransäter genom det provisoriska hamnområdet. Vägen beskrevs som livsfarlig i mörker, kantad som den var av bottenlösa dyhål och befolkad av råttor stora som spädgrisar.

Så fick Norrtälje sin hamn till slut. På 1930-talet byttes den gamla kajskoningen av trä ut mot kajer i

betong, vilket inte hindrade att ras inträffade då och då när de gamla sopbergen under asfalten började röra på sig. Det var främst hamnens norra sida som byggdes på sopor. Kajen på södra sidan, liksom hela Societetsparken, är byggd på avfall från Norrtäljes många garverier. Här hade garvarna slängt sina restprodukter så länge man kunde minnas. Även här inträffar ras då och då. Delar av parken närmast staden är sedan några år avstängda eftersom marken inte tål belastning.

Idag växer en ny stadsdel fram på det gamla hamnområdet. Grundförhållandena för den nya bebyggelsen kunde knappast vara sämre, eller dyrare att komma till rätta med. Det är långt ner till fast mark. Då det tredje silotornet byggdes i början av 1970-talet behövdes det sammanlagt 170 000 meter betongpålar, och bygget blev tre gånger dyrare än beräknat. Den nya bebyggelsen kan använda de gamla grundläggningarna och det är därför vi ser silotornen resa sig på nytt som Fenix ur elden. Man har helt enkelt inte råd att inte bygga så högt det går där marken redan är preparerad. Det mikroklimat med ständig snålbläst och hårda kastvindar som alltid rådde kring silorna kommer alltså snart att återuppstå.

Under ett par generationer har hamnen fungerat som Norrtäljebornas vardagsrum. Den har varit den naturliga platsen för marknader, nöjen och olika evenemang. Som bostadsområde kommer den inte längre att kunna fungera på det viset. Erfarenheter från liknande projekt visar att bostadsområden och nöjesliv har svårt att samsas om utrymmet.

Nu tycks det som om hamnen istället för allas vardagsrum blivit någon annans finrum. De fria ytorna på kajen har ersatts av konstgjord skärgårdsnatur i betong, och själva kajkanten är belamrad med terrasser och träbryggor.

Minst fem tusen personer kommer att bo i den nya stadsdelen, och kommunen värnar om den nya stadsdelens miljö. Här ska man cykla och gå - inte köra bil. För att ta sig till och från sin bilfria zon behöver man dock ta sig tvärs igenom hela den gamla staden. I den nya staden ska inga sopbilar störa idyllen. Istället har kommunen byggt en sopstation där det tidigare fanns en park i ett gammalt villaområde ovanför hamnen. Här i villaområdet anser inte kommunen att sopbilarna stör då de kommer och hämtar det nya bostadsområdets sopor. Den nya stadsdelen påminner allt mer om en gökunge.

Hans Landberg

Roslagens Fornminnesförening

c/o Landberg
Hamnvägen 10A
761 32 Norrtälje

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Föreningen bildades 1918 för att vårda, bevara och sprida kunskap om Roslagens historia. På senare tid har föreningen alltmer kommit att fungera som en hembygdsförening för Norrtälje stad.

Föreningen är dessutom stiftare av Roslagsmuseet och Torsten Nordströms museum.

Som medlem får du varje år programbladet hemskickat och dessutom stöder du Roslagsmuseet och blir en kulturperson bland andra kulturpersoner i Norrtälje.

Årsavgift

Årsavgiften är 100 kronor per person och lägger du till ytterligare 100 kronor får du dessutom tidningen Ledungen som ges ut av Stockholms läns hembygdsförbund. Den kommer ut med fyra påkostade och innehållsrika nummer per år. Möjligheten för nya medlemmar att få Ledungen gäller bara den som blir medlem under början av året.

Betala avgiften på **bankgiro 631-9925** helst före den 31 mars, och glöm inte att skriva ditt namn.

Styrelsen fram till årsmötet 2020

Hans Landberg ordförande 0176 146 10

Anders Thornström vice ordförande 076 314 16 87

Lena Jonsson sekreterare

Thomas Malmström 0176 22 46 26

Carina Hagström Andersson 070 554 43 02

Eva Landberg 0176 146 10

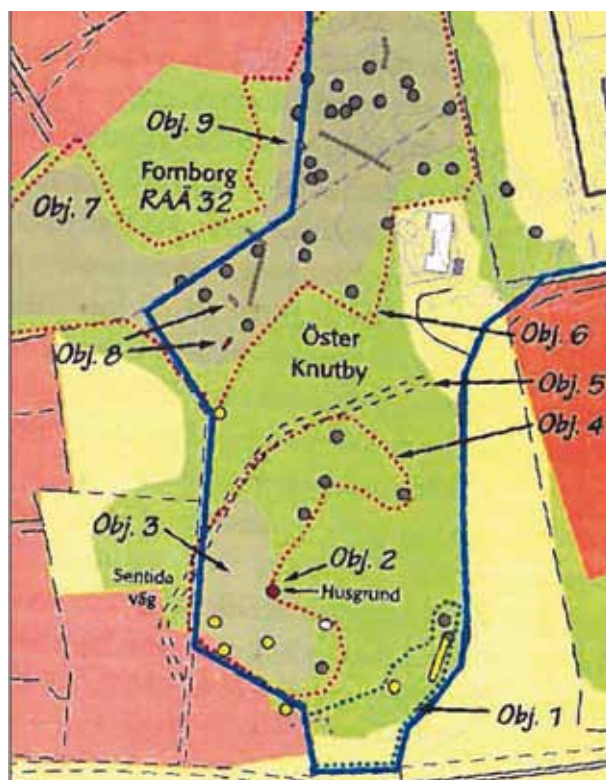
Ann Olsén Ehrnstén 070 849 38 53

Mail:

roslagensfornminne@gmail.com

Hemsida:

www.hembygd.se/roslagen

Ur UV-Mitt Rapport 2009:27

En fornlämningsmiljö

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening arbetar för att anlägga en skyltad led, eller stig, genom fornlämningsområdet vid Öster Knutby. Genom ett bidrag från Riksantikvarieämbetet hoppas vi kunna sprida kunskap om en sammansatt fornlämningsmiljö som ligger lättillgänglig i stadens omedelbara närhet. Projektet vänder sig både till den historieintresserade allmänheten och till skolans mellan- och högstadier. Inom fornlämningsområdet vid Öster Knutby finns såväl en fornborg som gravar och lämningar från sentida torpbebyggelse och odling.

Föreningen hoppas till sommaren kunna producera dels en informationsfolder om stigen, dels ett skyltmaterial som på plats ute i naturen berättar om de olika fornlämningarna.